

**Az alakzatok szöveg- és stílusformáló szerepe
Parti Nagy Lajos költészetében**

AZ ALAKZATOK VILÁGA 20.

Sorozatszerkesztő: Szathmári István

DOMONKOSI ÁGNES

**AZ ALAKZATOK SZÖVEG-
ÉS STÍLUSTEREMTŐ SZEREPE
PARTI NAGY LAJOS
KÖLTÉSZETÉBEN**

TINTA KÖNYVKIADÓ, BUDAPEST

Ez a füzet az Országos Tudományos Kutatási Alap támogatásával jelenik meg.

Lektorálta

SZATHMÁRI ISTVÁN

© Szathmári István, Domonkosi Ágnes 2008

ISSN 1588-5992
ISBN 978-963-7094-90-3

A kiadásért felelős
a TINTA Könyvkiadó igazgatója
Felelős szerkesztő: Temesi Viola
Műszaki szerkesztő: Bagu László

Tartalom

A témaválasztásról: Parti Nagy Lajos nyelvhasználata	7
Az alakzatok mint a nyelvi szabadság eszközei	9
Az alakzatok mint a szöveg működésére irányított figyelem eszközei	12
Az alakzatok mint a jelentéslehetőségek megnyitásának	14
Az alakzatok mint a dilettáns versbeszéd imitálásának eszközei	22
Az alakzatok mint az irónia megteremtésének eszközei	24
Az alakzatok mint új megszólalásmódok megteremtésének eszközei.....	26
Összegzés	28
Irodalom	29
<i>A sorozat eddig megjelent füzetei:</i>	<i>30</i>

A témaválasztásról: Parti Nagy Lajos nyelvhasználata

Parti Nagy Lajos napjaink lírájának egyik legmarkánsabb képviselője, akit páratlan nyelvteremtő és nyelvformáló képessége az olvasók körében a mai magyar irodalom egyik legkedveltebb szerzőjévé tett, emellett pedig a legújabb irodalom kánonképződési folyamatát tekintve az irodalomkritika által is egyértelműen elismert alkotók egyikévé. 1982-ben *Angyalstop* címmel megjelent első verseskötete nyelvi merészségével, sajátos hangjával hívta fel magára a figyelmet, s azóta tovább érlelődött nyelvi, stílusbeli eredetisége. Az 1985-ös *Csuklógyakorlat* című verseskötetben már felfedezhetők nyelvhasználatának és nyelvszemléletének legtipikusabb vonásai, az 1990-es *Szódalovalgás*, majd az 1994-ben a gyűjteményes kötetként megjelent *Esi kréta* és a 2003-ban kiadott, *Grafitnesz* című kötet formálódó, de alakulásukban is egységesnek, sajátosnak tartható stílusjegyeket mutatnak. Parti Nagy költői világának értelmezésében kiemelt szerepet kap a nyelvhez való viszony, a nyelvi megformáltság mikéntjének és funkcióinak értékelése. A fragmentáltság, az intertextualitás, a fonológiai széttörődés, a transzformáció, a szóalakok átformálása, a grammatikai átértékelődések, a szemantikai eltolódások, a jelentéselcsúszások és sűrítések azok a sajátosságok, amelyek leginkább szerepet kapnak nyelvhasználatának jellemzésében. A nyelvi megformálás szerepét értékelve Bazsányi Sándor úgy látja: „A nyelvet megszólalásra bíró világtapasztalat és a világot újrateremtő nyelvi tapasztalat: Parti Nagy művészetének forrása és motorja” (1996: 76). Stílusának eredetiségét értékelve Angyalosi Gergely úgy fogalmaz, hogy Parti Nagy olvasójának „megváltozik a viszonya az anyanyelvéhez” (2004: 150).

A retorikai-stilisztikai alakzatok szerepének és működésének vizsgálata azért tűnik a Parti Nagy-szövegek esetében célravezetőnek, mert sajátos nyelvvezetüket éppen az alakzatokat létrehozó műveletek használatának kiterjesztése, alkalmazásuk merészsége, a szokatlan formai megoldások révén létrejövő szokatlan jelentéslehetőségek jellemzik leginkább.

Az alakzatok értelmezésében az antikvitás óta örökítő kérdés, hogy miképp viszonyulnak a nyelvi vétségekhez, hiszen a normához, az elvárt formához viszonyítva ugyanazok az átalakító eljárások hozhatják létre őket. Parti Nagy költészete azzal ad sajátos választ erre a kérdésre, hogy stílusesszökké értékeli át a rontást, a szolecizmust is. Bodor Béla így ír erről a stílussteremtő „nyelvrontásról”: „Parti Nagy nem csúnya verseket ír, hanem szépeket, amelyek gondosan kiválasztott pontjaira hibákat illeszt. Hibákkal díszíti őket” (2006: 260).

A dolgozat Parti Nagy alakzatainak értelmezésében elsősorban a szövegből kiinduló hatásimpulzusokra összpontosít, mégis tanulságos lehet annak a figyelembevételé is, ahogy a költő saját műveivel, nyelvhasználatával kapcsolatban éppen az alakítást, a nyelv formálhatóságát hangsúlyozza: „Játék a nyelvvel, rontása, törése, nyüstölése. De hát minden nyelvi mű létrehozása ez, játék a nyelvvel, kirakósdi, térbeli, időbeli dominó. Elemek megfelelése, viszonya, anyag, gyúrhető, alakítható, kiismerhetetlen és csodálatos anyag. Nyelvhus. Teremtés, munka, melyből és mely által létrejön, ha létrejön valami, ami működni kezd és működtében elhagy, több, legalábbis más lesz, mint amire szántad, szánódott. Valami, ami még konszenzuális, tehát hagyományozható, de már egyszeri, egyedi, sosemvolt” (Keresztury 1991: 168).

Az alakzatok mint a nyelvi szabadság eszközei

Az alakzatoknak a grammatikára épülő másodlagos kódja Parti Nagy világában a nyelvi tapasztalatok nyelvi feldolgozásának végtelen lehetőségeit nyitja meg. A megszokott forma átalakítása, nyelvi elemek hozzáadása, elhagyása, fel- és megcserélése kitágítja az elmondható és elgondolható dolgok terét, az alakzatok révén elvégezhető műveletek a nyelvvel való bánás szabadságának játékos bizonyítékai. Az 1985-ben *Csuklógyakorlat* címmel megjelent kötet óta Parti Nagy költői nyelvében ezek az eljárásmodok folyamatosan jelen vannak, és szinte kötöttségek nélküli alkalmazásuk meghatározó mértékben járul hozzá a szerző sajátos stílusához. A Parti Nagyról monográfiát író Németh Zoltán e nyelvi magatartás kulcsszavának a transzformációt látva így fogalmaz: „A transzformáció különféle szintjei úgy válnak ettől a kötettől kezdődően a Parti Nagy-szövegek jelentésbázisává, hogy egyrészt behatolnak a szöveg fonológiai struktúrájába és szintaxisába, másrészt az irodalmi korpusz egészét tekintik játéktérnek, kapcsolatba kerülnek a magyar irodalom kanonikus szövegeinek nagy részével” (2006: 44). Az átalakító eljárások terepe Parti Nagynál a nyelv egésze, frazeológiájával és a legkülönbélebb szöveghagyományaival együtt.

A hangzásvilág szabad módosítása az egyik legjellemzőbb eljárás a Parti Nagy-írásokban, az egyéni szóalakok révén kihatva a jelentésre, a morfológiai módosulások révén a szintaxisra, a frazémák és szövegtörödékek átalakítása révén pedig hozzájárulva az intertextuális immutációhoz is.

Az átalakító műveletek révén a hangalakzatok számos típusa megtalálható ezekben a szövegekben. Adjekciós alakzat a szó belsejébe hangot építő epentézis, amelynek a megvalósulását mutatják például a *fragmentha*, *trágoár*, *vaccak*, *pónikuttya* formák. A szó végéhez hozzátoldó paragogéra példa lehet az *ostorlámboá*, a szó elejéhez hozzátoldó protézisre pedig az *elnehéz* és a *bevagon*; emellett jellemző a hangzónyújtás művelete, az ektázis is: *kőröz*, *sűlnek*.

A detrakciós alakzatok közül a legtipikusabb a szövéget elhagyó apokopé: *hars*, *csasztus*, *kaszárny*, *elszivár*, *szimbióz'*, *hamutar'*; de előfordul szóbelseji elhagyást érvényesítő szinkopé: *füzem*, hangzórövidítő szisztolé: *szegfü*, *vanília*, és a két, jelentésbelileg szorosan összetartozó szó határán érvényesülő ektlipszis is: *talp'ések*.

A hozzátoldásos és elhagyásos hangalakzatok egy része egyéni újításokat és átalakításokat tartalmaz, más részük viszont szokásos ejtészváltozatokat ír le, vagyis csupán az írásképhez viszonyítva tekinthető alakzatnak.

Immutációs hangalakzat a *félvehagytam*, *ugroteszka*, illetve a hangzócserével játszik intertextuálisan a *szem rokona* / *szem boldog ősze* / *nem vagyok szent kinek* / *nem vagyok szent kinek* szövegrészlet is.

A módosulások össze is kapcsolódhatnak: az *Ollé van*, *este*, *nyugalomb* szövegrészlet például Arany *Családi kör*-ének kezdetét idézi, az ott szereplő *nyugalomba* formához viszonyítva ektázist és apokopét is érvényesítve. Emellett tipikusnak számítanak az olyan módosulások, olyan alakváltozatok is, amelyek több különböző retorikai művelet révén is létrejöhetnek, és ezáltal a befogadóval több összevető műveletet végezhetnek egyszerre. Például a *nyáfog* szóalakot Németh

hangzónyújtásként értelmezi (2006: 70), és a *nyafog*-gal viszonyba hozva magyarázható is akként, másfelől viszont a *nyávog* szót tekintve kiindulási pontnak immutációként is értékelhető, és ezt az értelmezést a hozzá tartozó alany, a *macska* is erősíti.

A hangzásbeli módosulások evokatív szerepet is kaphatnak, Németh Zoltán szerint két nyelvi réteget emelnek be a szövegekbe: egy szubstandard és egy, a standard fölé emelkedni kívánó, a rím- és ritmuskényszer hatását mutató művi nyelvváltozatot (2006: 70).

A nyelvvel való bánás szabadságát, az ektázis, apokopé, epentézis és immutáció összjátékát, illetve a ritmus és a rím szabályaihoz való alkalmazkodást, az alakzatok szolgálatukba állítását hatásosan példázza a következő, a *Szódalovglás* című kötetből származó szövegrészlet:

*a foszló plázsmeleghen
heverni elmeredten
ahol a barna pőtyös
katicák rajja kőröz
ahol a pléden áfony
virágozik macska nyáfog
s lopózni egyre beljebb
hogyan orcád sem jegelhedd*

A hangalakot módosító eljárások részben morfológiai természetűek, és kihathatnak a szintaxisra és a jelentésre is. A morfológiai jellegű transzformációk egyik sajátos típusát mutatják azok a szóalkotások, amelyekben igeikötő járul egy-egy névszóhoz: *elnehéz, bevagon, kipiros*.

A szintaxisra hatással lehet a szóvég elhagyásának több típusa is. Szabálytalan grammatikai formákat teremt egyrészt az, ha az ige végének elhagyása szófaji átértékelődést eredményez: a *hezit* szóalakban például a *hezítél* igéből létrejött forma feltételezhető, amelynek főnévi szerepét az is valószínűsíthető, hogy egy főnévi felsorolásban vesz részt (*kattogás, iram, hezit*). A *belterj és kívülről* mellérendelő szó szerkezet mindkét tagja apokopé révén jöhetett létre: az első tag akár főnévnek is tűnhetne, azonban az, hogy a második tag igei állítmányként értelmezhető, e szóalak esetében is az igei szerepet teszi valószínűbbé.

Szabálytalan szintaktikai megoldások, szolecizmusok keletkezhetnek azokban az esetekben is, amelyekben a fővegeknek az alaptagjukhoz való viszonyát jelölő ragok maradnak el – szintén apokopés megoldással – a szó végéről: *Jajjj, úgy élvezem én az élet (Löncsölő kislány)*. Erre a megoldási módra hasonlít az *ülök a cifra balkon (Egy hosszú kávé)* sor is, amelyben a szóvég határozóragként is értelmezhető, vagyis a szabályos formában megduplázott *on* hangsornak az egyik megvalósulása marad el.

A jelentést tekintve meghatározó a hasonló vagy azonos hangalakokkal, paronimákkal és homonimákkal való játék. A *hawai hó* verscím például az írásképével ugyan nem, de kiejtve a villoni *tavalyi hó*-t idézi, s ezt a hasonló hangzás révén való utalást a vers első sora egyértelműsíti: *Hol van a nyár már, a szép tavalyi*.

A homonímiával való játék végletességét mutatja: a *Titkos, reves bauxit volt az ajka (Medwendel)* szövegrészlet, amelyben az *ajka* szóalak a 'száj' jelentés mellett a bauxit említése révén a bauxitbányájáról ismert *Ajka* nevű települést is felidézheti.

Ármeán Otília az egymást előhívó és egymásban fellelhető hangzásformákat tartja a Parti Nagy-líra egyik meghatározó sajátosságának (2003: 41–60), és ennek megvalósulási lehetőségeit be is mutatja a *Papírdal* című vers merész, az anagrammalehetőségeket is feltáró elemzésével.

Akár egy-egy szó hangalakjának módosítása is idézhet elő sajátos jelentéslehetőségeket, ugyanis a szöveggörnyezetből azonosítható hangzócsere eredménye lehet szintén jelentéses, mint például a *járdányi erőm sincsen* immutációjának vagy a *földi haladó* hangelhagyásának. Thomka Beáta az ilyen hangalaki átalakításokkal kapcsolatban fogalmazta meg, hogy „néha csakugyan elegendő egy-egy hang felcserélése, elhagyása vagy szaporítása ahhoz, hogy a régi szó új szemantikai mezőt idézzen fel a befogadói tudatban” (1993: 97).

Emellett Parti Nagy legsajátosabb szóalkotási módja, a nehezen értelmezhető jelentésvizonyokat létrehozó szövegyítés, kontamináció is értékelhető hozzáadásos hangalakzatként. Az antik retorikák ugyan nem különböztették meg ezt a jelenséget, de a neoretorika mot-valise néven adjekciós metaplazmusként tárgyalja (vö. Gáspári 2003: 89). Ez a szóalkotási mód az egyik legtermékenyebb átalakító eljárás Parti Nagy költészetében: *lamenta, betlehempereg, malterasz, plombalagút, célkeresztcsont, díszszemeslütve, vérhasbeszélő, grafitnesz*. Ezekre a kifejezésekre is érvényes Benczik Vilmos meglátása a posztmodern szóalkotásokról: „jellegzetesen retorikus szóalkotások. Nem azért jöttek létre, hogy egy már létező, sőt artikulált, de nyelvi formával még nem rendelkező tudattartalom-elemnek nyelvi formát adjanak, hanem azért, hogy egy eddig nem létező, valóságbeli referencia nélküli új tudattartalom-elemet generáljanak” (2001: 179).

A szavak vegyítésének eljárása együttműködhet a hangok hozzáadásával és elhagyásával is: a *pannorám* szó felidézi a *Pannónia* szót a hangzónyújtás révén, a *panorámá*-hoz viszonyítva pedig apokopét is érvényesít, előhívhatja a 'fából készített, falat takaró faburkolat', illetve 'nagyméretű vászonra vagy farostlemezeze festett, díszítő funkciójú kép' jelentésű *pannó* szót is, a szöveggörnyezetben pedig még a *ráma* szó is megtalálható. Dérczy Péter így ír az ebbe az egyetlen szóba sűrített értelmezési lehetőségekről: „olyan távoli képzetek rántódnak asszociációs jelentéskörbe, mint a »Pannónia«, »Pannó«, »Panoráma« szavak, s a vers két sora – »kit nem kötött soha / táj még így rámafák között« – nem is hagy kétséget afelől: a nyelvi építkezésnek ez a formája tudatos” (1987: 274).

A hangzásbeli hasonlóságok jellegzetes immutációs ráértéseket, szócsereket is megengednek, teret engedve a hangzás irányította nyelv szabadságának: így alakulhat az *eszterlánci cerná*-ból *excellence-i cerna*, a latin *non vitae, sed scholae discimus* mondás utolsó szava pedig *diszdoboz*-zá.

A nyelvi, költői szabadság kiteljesedő érvényét mutatja a *Köszöntő* című, Esterházy Pétert köszöntő vers akrosztikonja, amely a teljes verssorok elé illesztve a név betűit, teljesen értelmetlen szóalakok összeolvasására készíti az olvasót (pl. *Ea, Ptükrén*).

Az alakzatok mint a szöveg működésére irányított figyelem eszközei

A már idézett *ülök a cifra balkon* szövegrészről Kálmán C. György így ír: „itt van rögtön a baj, a ragokkal való játék, mert ekkor már nem a »balkont« képzeljük magunk elé, és magunkat vagy a költőt (vagy a vers beszélőjét), amint őszi vasárnapon a balkonon kávézgat; hanem a »balkon« szón kezdünk el mélázni – az anyag válik fontossá, és nem az, amit anyagtalanul, a képzeletben szeretnénk elhelyezni. A jelölő, és nem a jelölt, már ha ennek van értelme. A megcsinálás nehézségei (hogy meg kell tartani a szótagszámot és a metrumot, hogy jó volna elkerülni azt a csúf »-onon« szó- és sorvéget) lesznek érdekesek – meg a szavak, amelyekből dolgozni kényszerül, aki mindezt megírja, amelyek, lám, milyen érdekesen csonkolhatók” (2003: 998). Leírása rámutat arra, ahogyan a nyelvet látszólag szabadon formáló alakzatok az elmondott dolgokról az elmondásra, a szöveg működésére irányítják a figyelmet (vö. Németh 2006: 46).

A *Csuklógyakorlat* című kötet első verse, a nyitó pozíciója révén hangsúlyos *Szivar gyúl* a szövegalkotás folyamatát is megjeleníti, metaforizálja.

Szivar gyúl

Nóta bene indul, három, négy.

*ott folytatom. hol félvehagytam. az
asztalon csikkek, bakák ülnek
a porcogó huzatban. fenik a sürgős
éjszakát. ott folytatom. fogy a turbinaszóda.
fölhajtott gellerben a táj. lezuhanva a
trombitaszóra szájharmonikus papagáj.
ott folytatom. lassan kivarjul. vállak,
bokák szép kórusa. hónom alatt folyton
szivar gyúl. így röptet körbe a Musa.
ott folytatom. az asztalon.
hol félvehagytam.
csikkek, bakák, fűzet, kapor.
zacskóba söprött mondhatatlan.
petárda ellen pampapor.
a verdesés. a két könyök szaga.
ahogy csak szít. amikor oltana.
hol föl se száll. hol el se fojtja. ott folyta.*

A szöveg mottója (*Nóta bene indul, három négy*), amely a két szövegdarab (*nóta indul; nota bene*) kontaminációja és az ektázis hangzónyújtó alakzata révén a címben jelölt szivargyújtás képzetkörén kívül a versalkotás folyamatának jelentéskörét is megnyitja. Az *ott folytatom* elliptikus mondat ezáltal a kötet nyitányaként magára a szövegalkotásra is utal, egymásra vetítve a szivarozás és a versírás jelentéstartományait. Az önálló tagmondatként szereplő folytatás *félvehagytam*

kifejezése a nyelv alakításának Parti Nagyra jellemző megoldása, ugyanis alakzatként két lehetséges kiindulóponttal is viszonyba hozható: egyrészt felidézi a *félbehagytam* hangalakot is, amelyhez viszonyítva immutációs hangalakzatként értelmezhető, másrészt határozói igenévvvel alkotott szabálytalan szóalkotásként is elképzelhető. A kifejezés hatása pedig éppen erre a nyitvahagyottságra, a hasonló hangzásformák keltette jelentéslehetőségek együttes érvényesülésére vezethető vissza. Az *ott folytatom* még háromszor tér vissza a szövegben, ismétlései tagolják a verset, a háromszor ismétlődő sor eleji helyzet anaforikus képzetet kelt, ráadásul, ha nem a nyomtatott sortördeléseket, hanem a szöveg rímei által kijelölt sorhatárokat vesszük figyelembe, akkor a negyedik előfordulás is sorkezdő helyzetben szerepel. A szöveg kilencedik-tizedik sorában pedig a kiegészült verskezdet jelenik meg újra variálódva: a két kezdő mondat közé szintén elliptikus mondatként egy helyhatározó ékelődik. Az ismétlésnek ebben a módosításában a transzmutáció művelete is érvényesül, ugyanis az eredetileg a két mondat folytatásaként szereplő elem helye változik meg, sorrendesével az kerül a két kezdő tagmondat közé. A tagmondatokra, sőt mondatrészekre tördelt mondatok egyéni szóalkotásokkal (pl. *kivarjul, pampapor*) kiegészülve egy töredezett és sajátos világ képét rajzolják.

A szöveg megalkotottságára, működésére tereli a figyelmet a hangzás és az íráskép ellentmondása is. Az íráskép sortördelésétől eltérő tagolási mód lehetőségét mutatják a rímek (pl. *turbinaszóra – trombitaszóra, táj – papagáj, kivarjul – szivar gyúl*). Az általuk kirajzolt tagolásnak megfelelően a *Musa* forma a *kórusa* szóval kerül rímhelyzetbe, és ezzel egy olyan olvasási lehetőséget is megmutat, amelyben a latinosan írott forma betűjejtése érvényesül. Ez a megoldás az írott és az ejtett forma közötti eltérések játékán túl a *múzsa* ejtéshez viszonyítva a szisztolé és az immutáció műveletének képzetét is felkelti.

A *szít* és *oltana* antitézisszerű viszonya a szivargyújtás képzetköréhez kapcsolódik. A vers utolsó sorának parallelizmusa után a zárómondat formai megoldása helyezi egyértelműen előtérbe – az egész versre visszahatva is, átfogóan – a szöveg működését, a szöveg önmagára utalását. Az *ott folyta* egyszerre hozzáadás és elhagyás: felfogható a nyitómondat apokopés ismétlésének, ezáltal visszakanyarodva a vers elejére, és önmagába zárva a szöveget; másrészt a *fojtja* szóalak után állva paronomáziát teremt, a *j-ly* eltéréssel ismét utalva az íráskép és a hangzás viszonyára is, sőt a szövegeket átható teremtő grammatika ismeretében még a *folyik* ige szabálytalan ragozású formájának lehetősége is belejátszhat az értelmezésbe. A körkörössé záródó szöveg a pontosan középen elhelyezkedő *így röptet körbe a Musa* kifejezés révén a vers öntükröző jellegét, önmagára vonatkozását jelzi, és így a posztmodern regényekkel kapcsolatban kimutatott öntükröző jelleg (vö. Szerdahelyi 1990: 188) lírai megvalósulásaként is értelmezhető.

A szintaktikai hiányokkal, a szemantikai összeférhetlenségekkel, változatlan és variált ismétlésekkel jellemezhető versben a fonológia alakzatai együttműködnek az íráskép és a hangzás különbségeit felhasználó alakzatokkal, az írott és íródó szöveg működésére és formálódására terelve a figyelmet.

Az alakzatok mint a jelentéslehetőségek megnyitásának és a szerkezet összetartásának eszközei

A szavak hangalakját és összeillesztésük lehetőségeit módosító eljárások, hozzáadások és elhagyások, cserék merész kezelése a Parti Nagy-féle megszólalásmód egyik igen jellemző sajátossága, amely nemcsak a nyelvvel való bánás szabadságát, a nyelv alakítása révén történő teremtés lehetőségét mutatja fel, hanem a szokatlan, újszerű formai megoldásokkal a jelentésképzés újfajta folyamatainak is teret nyit. Másrészt a Parti Nagy által alkalmazott eljárások a saját világán belül megszokottá válnak, ismétlődnek, rendszert, szerkezetet teremtenek, és más hagyományos formateremtő megoldásokkal, az ismétléssel, a ritmussal, a rímmel együtt szerkesztett egészszé rendezik a szövegeket.

A *Gesztenyeméz* című vers egy rövid szövegrészletében is megragadható, hogy miként működik együtt, hogyan egyensúlyozza, egészíti ki egymást az alakzatoknak a jelentés bizonytalanságait, alakíthatóságát megmutató és a szerkesztett rendet teremtő funkciója:

*Zölden zsúrnak a gesztenyék,
ne kérdezd, hogy mivégre,
lemertük habját és tejét,
tehát jó vég a vége,
s ne sajnálj semmit, kedvesem,
mi műméz volt, ma mézmű.*

Az igeiként ragozott *zsúr* grammatikai művelet révén létrehozott bizonytalan jelentése, a töismétléssel poliptotonná formált tipikus mesezárlat (*jó vég a vége*), és az utolsó sor ellentétbe állított, egymással formailag kiasztikus viszonyban lévő, de nehezen értelmezhető egyedi szóalkotásai mutatják az alakzatoknak egyrészt a jelentéslehetőségeket kítáró, másrészt a formai kereteket adó szerepeit.

Az alakzatok jelentést megnyitó és szerkezetet teremtő funkciójának hatásos példája az *Elrepullman* című írás is, amely 1986-ban jelent meg először a *Csuklógvakorlat* című kötetben, majd az 1990-es *Szódalovaglás* címűben a „mintamondatokhoz” kapcsolható lábjegyzet lett belőle, így az 1995-ben megjelent *Esti kréta* című gyűjteményes kötetben két különböző manifesztációja is szerepel.

Az elsőként megjelent vers szövege:

Elrepullman

*Az irreverzibilé fogyó időn merengj el,
ha nem lettél menetté, legalább légy menetrend,
fazöldjét, mintha száját, beszívja kint az este,
a mély lukak, az erdők, megfeszlenek veresre.
Merő romantikából hol mennyit ácsorogtál,
hogy tán kiadja másod a párnás másodosztály,*

*mostanra légyüveg sík, sötétül, végre lágyul,
s késő nem elfogadni az arcod állagául.
Nézel és visszánézel, s ha ott vagy is mögötte,
nem lesz több kedved hozzá, és nem lesz több közöd se.
E romlott légű resti holnapra légüres tér,
elmávodt arcát festi fapirosra a reptér,
varjakkal zsír az árnyék, az innen mintha túlhan,
egymásba csúszol szépen, ültőhely, elrepullman,
megnő a vállak tönkje, fejed közéje hajtod,
s kiüt a csorba arcél fölött a tompa arcfok,
elérzékenyre húlnél, az ablak légymenetrend,
az irreverzibilé fogyó időn merengj el.*

A néhány évvel később megjelent lábjegyzet:

*Nem menekülsz suttogtam veres frakkomnak
Kibújnod rókaomblukon nem kenyered**

** Az irreverzibilé fogyó időn merengj el. Ha nem lettél menetté, legalább légy menetrend. Fazöldjét, mintha száját, beszívja kint az este, a mély lukak, az erdők megfeszlenek veresre. Merő romantikából hol mennyit ácsorogtál, hogy tán kiadja másod a lappadt másodosztály, mostanra légyüveg sík, sötétül, végre lágyul, s késő nem elfogadni az arcod állagául. Nézel és visszánézel, s ha ott is vagy mögötte, nem lesz több kedved hozzá, és nem lesz több közöd se. E romlott légű resti holnapra légüres tér, elmávodt arcát festi fapirosra a reptér. Varjakkal zsír az árnyék, az innen mintha túlhan, egymásba csúszol szépen, ültőhely, elrepullman. Megnő a vállak tönkje, fejed közéje hajtod, s kiüt a csorba arcél fölött a tompa arcfok. Elérzékenyre húlnél, az ablak légymenetrend, az irreverzibilé fogyó időn merengj el.*

Az a gesztus, amellyel Parti Nagy egy korábbi kötetben szereplő versét – a kötet több más verséhez hasonlóan – lábjegyzetként rendeli egy kétsoroshoz a következő kötetében, jelöltté, reflektálttá teszi azt a tényt, hogy bármely szövegünk csak más szövegek erőterében jöhet létre, és bármely szöveget csak más szövegek ismeretében olvasunk és olvashatunk épp az adott módon, vagyis hogy „a szövegek nem önmagukban, hanem más szövegek bizonytalan, változó keresztveződésében léteznek, intertextuálisak” (Bókay 1997: 383). Az írás két változata párbeszédbe lép egymással, össze is kapcsolja, egymásra is vonatkoztatja a két kötet szövegeit.

A lábjegyzetként, a verseskötetben megjelenő sajátos kölcsönműfajként történő értelmezést a vizuális megjelenési forma segíti elő, hiszen a lap alján, kisebb betűmérettel szedve, a sorok határainak jelölése nélkül, mintegy prózaként találjuk a verset. A cím hiányán, a tördelésen és a központosáson kívül egyetlen, a szókinceset érintő különbség van a szöveg két létmódja között. Értelmezésemben mindkét változat szerepet játszik, a mondatok és sorok határaitól szólva azonban a verssorokba tördelt szöveget vettem figyelembe.

A verset tartalmazó *Csuklógyakorlat* című, jól szerkesztett kötet négy ciklusból áll, amelyeknek címei: *Pacsirthák*, *Lamenthák*, *Fragmenthák*, *Diletták* egyaránt jelzik a költő játékos szóalkotó fantáziáját és a lírai műfaji hagyományhoz való ironikus viszonyát. A ciklusok címei is mutatják a nyelvvel való alakító és alakzatos viszony fokozott szerepét. Az értelmező szándék ugyanis olyan szavakat (*pacsirta*, *lamentál*–*lamentáció*, *fragmentál*–*fragmentum*, *dilettáns*) ismerhet fel bennük, amelyekből egyrészt detrakcióval, a szöveg elhagyása, apokopé révén alakulhattak, másrészt a néma *h* hozzátoldásával olyan sajátos adjekciós metaplazmus is érvényesül bennük, amelynek csak az írásképből van szerepe. Ez a fajta epentézis azok közé a hangalakzatok közé tartozik Parti Nagynál, amelyekről Németh Zoltán azt állapította meg, hogy egy parodisztikusan felfelé stilizált, irodalmias (vagy inkább irodalmiaszkodó) beszédmódot jelenítenek meg (2006: 70).

Az írás címe: *elrepullman* a költő sajátos szóalkotó leleménye, a nyelvi elemek szabadságának olyan megnyilvánulása, amit Margócsy a „lexika robbanásának” (1996: 153) nevez Parti Nagy költészetében, s amely a neoretorika által adjekciós hangalakzatnak tartott mot-valise, azaz szóösszevonás. Ebben a szófaji határokat is áttörő kontaminációban egy főnév és egy ige „csúszik egymásba”: a ’kényelmes, különleges rugózású vasúti kocsi’ jelentésű *pullman* egy igekötővel kezdődő, az *elrepül* szó hangalakjára emlékeztető szóelemmel vonódik egybe. Az ilyen grammatikai elcsúszások az egész szövegre jellemzők: a szerző „nem is egyszerűen neologizál, hanem minden grammatikai kötöttséghez hozzányúl, szabad száguldozásában eltörli a szófajok közötti határokat, eltörli a (grammatikailag kötött) mondatrészek esetleges meghatározottságait” (Margócsy 1996: 154). A címbe felismerhető szavak jelentésmezejének metszetét az utazás archetipikusnak számító gondolköre adja, s bár a szóképzés módja jelzi a referencialitás átértékelődését, „a világra-vonatkoztatottságról elszakadó jelszerűséget” (Kulcsár Szabó 1987–1988: 144), a cím mégis átfogó és előre utaló jellegű, mivel az itt kijelölődő szemantikai tér töltődik majd tovább a szöveg jelentéslehetőségeinek feltárulása során. Másrészt már a cím felhívja a figyelmet a jelölők önkényességére, és éppen ennek a megéreztetése Parti Nagy alakzatainak egyik fontos funkciója.

A versben az összefüggőség minden fajtája átlényegül, az egységnek tartható szöveg eggyé szövődése nem a lírai művektől hagyományosan elvárható módon valósul meg. Az elsődleges széttartó erő a jelentésbeli egységek – s részben az átalakító alakzatok miatt nehezen azonosítható jelentésű jelölők – kapcsolata, hiszen a referencialitás problémája éppen abban mutatkozik meg, hogy megnehezedik az a folyamat, amelynek során a szöveghez összefüggő valóságdarabot tudunk rendelni.

A széttartó erők mellett azonban az írás egységének, megszerkesztettségének képzetét számos formai tényező erősíti. A vers jambikus lejtése, erőltetett páros rímei a prózai formába tördelt lábjegyzet formáján is átütnek, megfelelően a lírai szöveggel kapcsolatos alapvető formai elvárásainknak. A keretes szerkezet, a nyitó tagmondat változatlan megismétlése a befejezésben a lezártág, a kerek és megformált szöveg benyomását kelti, betöltve ezzel az ismétlés alakzatának egyik hagyományos funkcióját. Az indításban kijelölt beszélői pozíció, az egyes szám második személyű megszólítás vagy önmegszólítás alakzata az egész szövegen végigvonulva szintén egységet teremt. Az önmegszólítás azonban a lírai művekben megszokott

szemantikájától (létkérdések, érzelmi helyzetek feltárása) megfosztva van jelen, ironikus módon idézve meg ezáltal a művészi magatartás dignitását hangsúlyozó lírai megszólalásmódot. A szerkezet retorizáltsága, az egyes szám második személyű beszélő konstituálása révén tehát az erre a stílustípusra vonatkozó elvárásainknak a formát tekintve látszólag megfelelő szöveg jön létre; a látszólagos megfelelés azonban ellentétbe kerül a szemantikai tartománnyal: a kanonikusnak számító stílusszerkezet polemikus stilizációval (vö. Balbus 1993: 521), ironizált módon jelenik meg.

A protropé szerepű nyitó felszólításban az *irreverzibilé* határozó azon túl, hogy a tudományos regiszterbe tartozó, a lírától elvárt kifejezőkészlethez viszonyítva szokatlan elemmel újítja meg az idő múlását ábrázoló költészeti hagyományt, az értelmezésben nyelvi kétely elé is állít. A *fogyó* melléknévi igenév argumentumaként meglepő ez az eredményhatározó, amely ráadásul nem a melléknévi alakból, hanem annak tövéből képzett forma; a módhatározóként történő értelmezéshez pedig egyrészt feltételeznünk kell a latinos határozószói forma használatát, másrészt az *l* hang megnyúlásának epentézisre épülő alakzatát. A Parti Nagy-féle jelentéselbizonytalanításra törekvő, a jelentéslehetőségek megtöbbszörözésével játszó beszédmód akár mindkét lehetőséget megengedi, éppen az értelmezés nehézségeire építve stílusának hatását.

A felszólítás folytatásában is akadályozódik a nyelven túlira, a „valóságra” vonatkoztatás szándéka. A költemény meghatározhatatlan megszólítottja ugyanis a szövegben megteremtődő világban válhat *menet*-té, sőt akár *menetrend*-dé is. E két szó paronomáziának tartható viszonya – az egyik szóalak része a másik birtokos jelzői alárendelő szóösszetételnek – s ezeknek a szövegbeli logikai relációba (*ha nem ez, legalább az*) rendeződése azt is mutatja, hogy a nyelvi elemek elsősorban önmagukra vonatkoznak: a jelölők hívnak elő jelölőket, s nem a jelentések jelentéseket.

Ennek a felszólításnak, a vers második sorának vége (*légy menetrend*) a keretbe épülve, de részben variálva ismétlődik meg az utolsó előtti sorban (*légy menetrend*): ez a grammatikai homonímiát felhasználó jelentésbeli variáció a szöveg egésze felett átvélve, s szintén paronomáziát alkotva épül be a vers többértelműségekre alapozódó szemantikai játékkerébe.

Az indítást követő két tagmondat már nem a megszólítotthoz fordul, hanem tájleírást idéz; a napszak antropomorfizálásának konvencionizált stilisztikai megoldása szokatlan nyelvi elemekkel, a grammatika és a szemantika szabályait is áthágva valósul meg. A *fazöldjét* szó esetében, mivel egybeírt formáról van szó, a birtokos személyjel nem utalhat vissza a *fá*-ra, hanem valószínűsíthetően a tagmondat alanyára, az *esté*-re vonatkozik. A beékelődő hasonlításban (*mintha száját*) szereplő birtokos személyjelet ugyancsak az *esté*-re vonatkozathatjuk a parallel viszony, az azonos mondatrészi szerep miatt, azonban így még a hasonlatban szükségszerűen meglévő két eltérő jelentéssíkot figyelembe véve is további szemantikai összeférhetlenség jön létre.

A kifejezőmódjainkhoz rendelhető jelentések bizonytalanságára figyelmeztethet a leíró részbe tartozó következő sor kezdete is (*a mély lukak, az erdők, megfeszlenek veresre*): a kötőszó hiánya miatt nem válhat eldönthetővé, hogy felsorolásról, vagyis halmozott alanyról vagy pedig a tájleírás képszerű szervezettségébe illeszkedve értelmező jelzős szerkezet formájában megvalósuló teljes metaforáról van-e szó. Sőt

az eredeti központosású szövegben a *mély lukak* és az *erdők* egyaránt vesszők között szerepelnek: így a szövegben őket megelőző tagmondat alanyához is tartozhatnának. Ha azonban az *erdők* után szereplő vesszőt hibaként fogjuk fel – a szabálytalan szóképzések és mondatalkotások analógiájára akár szándékos helyesírási vétségként is – (különben a lábjegyzet formájú változatban nem szerepel), akkor ezek az elemek a következő állítmányi részhez is tartozhatnak. Ez a kettőség azt jelenti, hogy bár nem a grammatikai szabályok által megengedett módon, de mindkét állítmány alanyként értelmeződhetnek; vagyis a zárt mondat szerkezet felbomlása, az anakoluthon is hozzájárul a szöveg értelmezésének nehézségeihez.

A *megfeszlenek* az igekötő sajátos társítása révén lesz egyéni szóalkotás, s mivel a hozzá kapcsolódó eredményhatározó szín jelentésű szó, asszociációs körünkbe bevonódhat a hasonló hangalakú *fest* szó is. A nyelvben adott, etimologikusan nem is összefüggő hasonló hangzású tövek esetleges egybejárása jelzi annak egyik lehetőségét, ahogy a nyelv „alkotótársá” válhat a szövegalkotás és szövegolvasás folyamatában. A színnévknek a köznyelvben ritkábbnak számító, de Parti Nagynál gyakori *veres* alakváltozata hozzájárul a szövegrész zárásának kakofóniába hajló hangzásához. E leíró rész nyelvi megformálása felesel egyrészt a tájleírások eljárás módjainak hagyományával, másrészt megkérdőjelezi a nyelvben a grammatikai és jelhasználati szabályok által rögzített evidenciák érvényességét.

A megszólítást továbbépítő második mondatban sem csak a világra vonatkoztatás igénye akadályozódik folyamatosan, hanem a nyelvi elemek szabályszerű egymásra vonatkoztatása is nehézkessé, sőt néhol lehetetlenné válik. Az olvasás lineáris folyamatát időről időre megakasztja a különböző értelemdadási lehetőségek számára nyitva hagyott szöveg. Az első tagmondatban a *hol* és a *mennyit* szavak több mondatrészi szerepben is elképzelhetők. Bár kijelentő mondatról van szó, lehetségesnek tarthatjuk mindkettő kérdőszóként való értelmezését is, hiszen a szövegrészek modalitásának váltakozásait a központosás mindvégig figyelmen kívül hagyja, a felszólító és leíró részek sem különülnek el: négy, ponttal záródó egységre tagolódik a vers. Valószínűsíthető lehetne a két szó vonatkozó névmási szerepe is, azonban ebben az esetben vonatkozásuk felfedése jelent nehézséget. A *mennyit* szó esetében az egyik legelképzelhetőbb lehetőség az, ha névmással kifejezett idő- vagy számhatározó értékű tárgyként értelmezzük.

Az ezt követő célhatározói mellékmondatban ismét paronomáziát alkotó azonos hangalakok feleselnek egymással: a homonim tőhöz járuló homonim toldalék morféma jelzi a többértelműség elszabaduló lehetőségeit (*másod – másodosztály*). A más jelentésben már előfordult hangalak megismétlése egy szóösszetételben a második sorban értelmezett (*menetté – menetrend*) retorikai eljáráshoz hasonlít. A lábjegyzetnek ebben a tagmondatában található az egyetlen, nem a központosást és a tördelést érintő eltérés a korábbi szöveghez képest. A két szövegváltozat párbeszédében sajátos értelmet kaphat az a tény, hogy a *párnás* pozitív töltetű jelző helyett a *Szóadalovaglás* című kötetben a *lappadt* egyéni alkotású, negatív jelentésárnyalatú hangulatfestő szó áll.

A teljességgel uralthatatlannak érzett nyelv lenyomatait találjuk a két következő sorban: a *mostanra légyüveg sík* tagmondatban nemcsak a jelentések, hanem a mondatrészi szerepek is azonosíthatatlanná válnak. A *légyüveg* önmagában nehezen

értelmezhető egyéni szóalkotás, amelynek értelemléhetőségei a következő mondat által megszabott irányban alakulnak, majd a vers lezárásában egy azonos előtagú összetett szó (*légymenetrend*) jelentéskörnyezetének révén szűkülnek tovább.

A jelentésképződésben gondot jelent az is, hogy mire vonatkoznak a mondatban szereplő birtokos személyjelek: a *mögötte* legvalószínűbbnek tartható antecedense a *légyüveg*, bizonytalanabb a kérdés a *hozzá* esetében. Ez a határozóragos névmás ráadásul a mondat két kifejezését tekintve (*kedve van vmihez, köze van vmihez*) is kötött, kötelező vonzatnak számít; a második kifejezésben azonban verbálisan nem szerepel, s így, bár a hiány érzete megmarad, a zeugma alakzataként mindkettőhöz tartozónak érezhetjük és értelmezhetjük az egyszeri előfordulást.

A következő leíró rész kezdete a Parti Nagyra jellemző paronomázia hatásos megvalósulása, egy hangalak hasonló hangalakot hív elő: *e romlott légű resti holnapra légüres tér*. Az eddigi szövegrészekben azonos hangzású, de eltérő jelentésben felismerhető szópárok léptek egymással játékba, itt viszont a paronímia kelti azt a képzetet, hogy a nyelv hangtete uralja a szöveget, irányítja a szöveg alakulását, vagyis a nyelv folyamatosan megelőzi a róla való tudásunkat.

A *reptér* megszemélyesítésébe (*elmávodt arcát festi fapirosra*) is egyéni szóalkotások épülnek: önmagában is meglepő az arcát festő növel azonosuló repülőtér képe, az *arc* jelzőjének (*elmávodt*) értelmezése pedig a mozaikszókból ígét s abból igenevet alkotó szóképzés merészségén túl felidézheti az adott jelentéskörnyezetben elvárható, hasonló felépítésű és hangzású *elsápadt* melléknévi igenevet. Ez a párhuzam azt a képzetet keltheti, hogy az *elmávodás* azonosíthatatlan jelentése valószínűleg valamilyen gyengülésre vonatkozik. A másik, a megfajthetlenséggel szembesítő, a szemantikailag egymással nehezen kapcsolatba hozható elemekből álló szóösszetétel a *festi* állítmányhoz tartozó *fapirosra* eredményhatározó. A képtelen szín az adott szövegvilágban mozgásba hozza az azonos előtagú *fazöldjét* szót is.

A következő tagmondatban (*varjakkal zsír az árnyék*) egy újabb szövegalkotási eljárásban ismerhetjük fel a hagyományos jelentésképzés elvi elutasítását: a szavak szemantikai összeférhetlenségéből adódik a szövegrész szürrealisztikus képsége. Ezután a két határozószó mondattanilag hiányos hasonlító viszonyba kerülése (*az innen mintha túlnan*) ismét a tükröződés képzeletéhez kapcsolhat vissza; s az ezt követő tagmondat nyelvi szabálytalansága, vagyis az, hogy egyes számú ige mellett szerepel határozóként az *egymásba* kölcsönös névmás, szintén csak valamilyen megkettőződéssel magyarázva oldható fel.

A vesszők között található, így külön egységet képező *ültőhely* mondatrészi szerepe bizonytalan, s főnévi alakja ellenére szófaja is az, hiszen itt ismét a nyelvi elemek sajátos átgyúrásával találkozunk: ezt a szót csak határozóragos formájában használjuk, természetesen határozóként, s ez az elvonással, az apokopé alakzata révén létrejövő forma is megőrizheti az értelmezésben e szófajiság emlékeit. Ezt követően a cím ismétlődik meg, szintén vesszők közé emelve, ezért elképzelhető talán az is, hogy két egymás utáni megszólításról van szó, sőt a szerkesztést tekintve a megszólítottak azonossága sem zárható ki. Talán a jelentés azonosíthatatlanságát is jelképező, a címben is kiemelt *elrepullman* lenne az egész szöveg megszólítottja? Ez a jelentésadási mód szélesre tárja az értelmezések lehetőségeit. Ha ugyanis ebben a bizonytalan referenciájú szóban fejeződik ki a vers megszólítottja, a nyelven

kívülség elutasításával eljuthatunk odáig, hogy magát a szóalakot tekintjük a szöveg címzettjének. S így a szöveg játékos autoreferenciája, a nyelv önmagára vonatkozása jelenik meg az *egymásba csúszol szépen* kifejezésben is, a szóelemek összekapcsolódásának módját ábrázolva.

A megszólítás folytatása ismét jelentésbeli elbizonytalanodások színtere: a *vállak tönkje* lehet birtokos jelzős szerkezetű teljes metafora, de értelmezhető valódi birtokviszonyként azonosítatlan vonatkozással is, a *közéje* legvalószínűbben a *vállak tönkjé*-re utal vissza, azonban az adott szövegben kijelölődő nyelvi világ szabályai nem követelik meg szükségszerűen ezt az azonosítást.

Az azonos előtagú összetett szavak jelentésmezői egymásba játszatásának korábban már szereplő eljárása ismétlődik meg a következő sorban: az *arcél* szavunkat követi az annak mintájára képzett *arcfok* egyéni formálású szó, s e szavak utótagjaihoz általánosan rendelt jelentések metszetében (*él – fok*) a geometriai idomok világa jelenik meg. Az *arcél* jelzője (*csorba*) az utótag egyik önálló jelentését idézi meg, s hasonló jelentéstani viszony van az *arcfok* és jelzője (*tompa*) között is, s ez a szókapcsolat újra a geometria fogalomkörébe gyűjti a jelentésnyalábokat.

A szöveg lezárása az első két sor részben módosult ismétlődése. A szófaji kategóriákat ismét egybeemelő *elérzékenyre hűlnél* tagmondat a keret egészen új része. Az *elérzékenyre* forma egyrészt értelmezhető adjekciós alakzatként, ha úgy fogjuk fel, hogy az érzékeny melléknévhez kapcsolódik egy igekötő anélkül, hogy igét képeznék belőle, másrészt detrakcióként is, ha az *elérzékenyül* igéhez viszonyítjuk. A teljes kifejezés hangalakja ebben a szavak testét kiemelő szövegvilágban elképzelhetővé teszi azt a jelentésadási műveletet is, amelyben a megszokottabb *elérzékenyülnél* ige hangalakja lép kölcsönhatásba a szövegben megjelenő formával, a szót megszakító hüppögés hangzását idézve fel. A keret átalakuló részében a *légy* nem a második sorban szereplő igei jelentésben, hanem főnévként jelenik meg egy összetett szó előtagjaként predikatív szerkezetű teljes metaforába épülve. Az utolsó sor változatlan ismétlődés, amely lineárisan lezárja a verset, a zártság, a befejezettség illúzióját adva ezáltal az értelmezés számára oly sok helyen nyitva hagyott szövegnek.

A vers stílusa a hasonló és azonos hangalakok egymásba játszásával, azaz a paronomázia és a tradukció alakzatával, az egyéni és bizonytalan jelentésű szóalkotások gyakoriságával, a szóképzés és a szóösszetétel lehetőségeinek kitágításával, az alakzatokat létrehozó műveletek merész alkalmazásával, az alaktani és szintaktikai szabályok folyamatos megszegésével, vagyis sajátos barbarizmusokkal, a mondat szerkezet zártságának felbontásával, a hagyományos költői képek (pl. az este megszemélyesítése) megújításával és a kétféle vizuális megjelenés intertextualitásával írható le átfogóan. A szöveget tehát minden a stilisztika által vizsgált nyelvi szinten olyan alakításmódok jellemzik, amelyek szüntelenül felmutatják a közlés nehézségeit és a jelentés kikerülhetetlen többértelműségét és meghatározhatatlanságát.

A vers alakzatai a szóalakok módosulásainak, átalakulásainak szabadsága révén egyrészt kitágítják és elbizonytalanítják a jelentéslehetőségeket, másrészt a formai ismétlésekben tetten érhető szerkesztettség révén pedig a szöveg egységességének érzetéhez is hozzájárulnak. Ez a Parti Nagy-vers összességében nem csupán elénk állítja a nyelvi közölhetőség dilemmáját, hanem egyéni szövegalkotó eljárásaival,

részben az alakzatok sajátos működtetése révén meg is teremti a mondhatóság egy lehetséges újfajta feltételrendszerét.

Az alakzatok mint a dilettáns versbeszéd imitálásának eszközei

A dilettáns költői nyelv imitálása és felhasználása összevethető a Parti Nagy-próza Sárbogárdi Jolán megalkotásában alkalmazott eszközeivel, elsősorban a szerepjátszás nyelvi megformálása, egyes nyelvi sajátosságok, „hibák” tudatos és kiszámított használata miatt (vö. Minya 2003: 134–141).

A kimunkált nyelvi esetlenség remek példája a következő, önmagára utaló és önironikus szöveg a *Szódalovaglás* című kötetből. Az ellentétekkel induló írás közhelyes szólásformákat ír tovább (*a cseppben benne van a tenger; ami a szívéen, az a száján*), és alakít át képzavarrá; a ritmus botlásai, a *hönpöjgő* hiperkorrekt, képzés helye szerinti hasonulást feltételező írásmódja, a *j-ly* felcserélése és a további helyesírási hibák pedig erősítik a dilettáns megszólalás imitációjának sikerességét:

Elégé hosszú ideje annak, hogy a vers végén rímek vannak. Viszont annak is már hosszú ideje, hogy a vers végén rímek nincsenek. A költészet tehát ilyen is, meg olyan is, csermelypatak, de hönpöjgő folyam is. A kis cseppben jól benne van a parsprototó, jól tudja ezt minden alkotó. Ami a szívet nyomja, az a száján távozik el az ihlet óráján. De azért van a költőnek foga, hogy legyen mivel összerágnia.

A Parti Nagy-szövegek hangzásvilágának kiszámítottságát az elrontott rímek és ritmuskényszerek is építik, esetlenségükkel parodisztikusan jelenítve meg a versírás nehézségeivel küzdő beszédmódot:

*Labdáznaok, zömmel röp és tollas,
elenyésző reajtuk a sörhas,
azután beleszaladnaok a Tiszába,
így mulat az egész kisztábor.*

Az *reajtuk* irodalmiaskodó epentézise és a szórend is hozzájárul ahhoz, hogy a *Sej* című versnek ebben a részletében a dilettáns költői nyelv ironizálva jelenik meg.

A *Diletták* ciklus első darabjában az erőltetett, a hasonlított és hasonlító különbségeit fejtegető hasonlat, a költői képben szokatlan *valamint* kötőszó, a képzavar, a nehézkes rímek és a rímkényszerből alkalmazott hangzócsere (*vérrögek*) teremtik meg a dilettáns beszédmódot:

*Fölfut a vér nap nap
után az emberi agyban,
mint a borostyán a házak vakolatán,
valamint az ablakban.
Csak hogy a borostyán
nem olyan piros, mint az emberi vér,
de ha az őszbe belecsavarodik egyszer,
zörög és ösztövér.*

*Látszik a homlokzati agyvérzés,
meg a ki-kidagadó erek,
odakoppannak és elhallgatnak
a szellőben a száraz vérrögek.*

A dilettantizmus imitálásának funkciójával kapcsolatban Borbély Szilárd így fogalmaz: „A Parti Nagy-vers fedezte fel és emelte be az irodalomba azt a valamit, ami a dilettánsok nyelvi vakmerése. Azért szívfacsaró ez, mert mindannyian dilettánsok vagyunk, egyébként. Az életben mindenképp, ahol minden ember azt hiszi, de legalábbis reménykedik abban, hogy el tudja mondani a számára fontos dolgokat. És azt mások meg fogják érteni. Mert jobban bízik a nyelvben, mint önmagában. Aztán az élet igazán drámai pillanataiban kiderül, hogy nincsenek eszközei ehhez” (2003: 25).

Az alakzatok mint az irónia megteremtésének eszközei

A nyelvet alakító és megalkotó kreatív viszony tipikus műveletei a *Csuklógyakorlat* című kötetből folyamatosan érzékelhetők. Az átalakítások, alakzatokat teremtő műveletek korábbi megszólalási formákat alakítanak át, idéznek meg ironikus formában. A *Szódalovaglás* három, egy oldalon, egymás alatt szereplő verse Petőfi ősverseit használja fel az őszt és az elmúlást összekapcsoló toposz ironikus megjelenítésére. Az első szöveg részben átalakítva majd a *Grafitnesz* című kötet *Őszológiai gyakorlatok* ciklusában is helyet kap.

*itt van az ősz itt van ujjé
s szép mint mindig énekem
istentudja hogy mi okból
jövök haza a kioszkból
s húzgálom a zörgő avarban
mint kiskocsit az életem*

*

*még látszik a fölhhő hogy futkoz a tájon
még barna babáját bontja a lomb
még megmeg iramlík hogy megse megálljon
fogadban a plomb*

*

*úgy nyílnak a völgyben a kerti rezignák
rigid muskátli trampli szegfű gaz
mind lejön értem a síri homály Mond
kell hulla világ? eliramlik az*

Az *Itt van az ősz, itt van újra* és a *Szeptember végén* szövege jelenik meg a Parti Nagy stílusára oly jellemző intertextuális immutáció és intertextuális detrakció révén, amely műveletek az átalakítás és összeszövés miatt a genette-i értelemben vett (1996: 86) hipertextualitásként is értelmezhetők. A szöveget formáló eljárásokat azért nevezem intertextuális immutációnak és detrakciónak, mert az eredeti szöveg teremtette elvárásokhoz képest vagy helyettesítenek, vagy pedig elhagynak elemeket.

Az *itt van az ősz itt van ujjé* sorban hasonló hangzású szóra cserélődik a sorvég, egy másik stílusrétegbe tartozó szöveget (*Ujjé, a ligetben nagyszerű*) is megidézte, ezáltal is elidegenítve az eredeti szöveg hangulatától, és jelezve Parti Nagy regisztereket keverő nyelvhasználatát. A következő sor látszólag csak egy hangot hagy el (*énnekiem – énekiem*), de ez a rövidülés – mivel egy eltérő jelentésű szót eredményez – átrendezi a szintaktikai szerkezetet is, a megszokott olvasásmód felszámolására készítetve. A banális hasonlat pedig még inkább átértékeli a szövegrész eredeti környezetéhez kapcsolódó képzeteket.

A következő szövegrész a *Szeptember végén* anaforikus ismétlésének polemikus felhasználására épül. A *futkoz* szóalak olyan egyéni szóképzés, amely a *futkos* szóhoz viszonyítva immutációnak, a *futkározik* szót is felidézve viszont szinkópénak tűnhet.

A *még barna babáját bontja a lomb* ritmusa és szóhasználata révén Áprily Március című versének emlékeit is előhívhatja (*sárga virágát bontja a som*), miközben egy túlfeszített alliteráció is hozzájárul az ironikus hangvételhez. A *még megmeg iramlik hogy megse megálljon* sorban az igekötő ismétlése és tagadott ismétlése rendezi ellentétbe a szintén a *Szeptember végén*-t felidéző *iramlik* szót a *megáll*-lal. A *fogadban a plomb* sor az erőltetett rím és az eltérő tematika felvillantása révén szintén az elégitikus hangnem ironikus megjelenítését szolgálja.

A *rezigna* Parti Nagy apokopés szóalkotása, amely egy olyan halmozásszerű részt nyit meg, amely alanyként az előző és a következő állítmányhoz is tartozhatnak, a központoszás hiánya és az áthajlások egyaránt hozzájárulhatnak az anakoluthon érzetéhez. Az *Én feljövök érte a síri világból* Petőfi-sort idézi fel kifordítva és nézőpontot váltva a *mind lejön értem a síri homály* rész. A nagybetűvel írt *Mond* talán kommunikatív értékű szervesen közbevetésként a *síri homály*-ra osztja a szövegbeli beszélő szerepét, ezzel a szájába adva a szállóigeszerű verssor alakzatok révén történő teljes átértékelődését. Hangzóhozzátoldás, szóhatáreltolás, elhagyás alakítja és fosztja meg nemcsak eredeti jelentésétől, hanem eredeti stílusértékétől is a híres Petőfi-szövegrészt. A *virág – világ* immutációs hangcseréje pedig még az Ómagyar Mária-siralmat is evokálhatja. Az ellipszis a hiányérzet felkeltésén kívül szófajilag és mondatrésztileg is átértékeli a záró *az*-t, hisz az eredetileg az *élet* névelője, itt pedig visszautaló névmásként tölti be az alany szerepét.

Az idézés ironikus szerepéről Parti Nagy így ír: „Számomra az idézés mindig irónia is. József Attilát vagy Vörösmartyt önironia nélkül nem tudom idézni. A roncsolt, kifordított idézetet azért használok inkább – túl a játékaspektuson –, mert ökonomikusabb, az ironikus viszony már az idézett-roncsolt soron belül megképződik, szemben a tiszta idézettel, melyhez több tér, nagyobb terjedelem kell, ott akár egy betűcsere, itt csak nagyobb szövegösszefüggés hordozza az iróniát, viszonyomat a felhasznált hagyománydarabhoz” (Keresztury 1991: 171).

A széles körben ismert szépirodalmi szövegrészeteknek az alakzatokat létrehozó műveletek révén történő átformálása a Parti Nagy szövegeiben tehát gyakran olyan módon történik meg, olyan formai változással vagy olyan szövegösszefüggésben ismerhető fel a régi elem, hogy eredeti jelentése vagy teljesen felszámolódik, vagy egy gúnyos-ironikus gesztussal a visszájára fordul. E műveletek révén tehát a szövegközi kölcsönhatásokban csak gátoltan működhet a hipotextusok evokatív ereje, hiszen a létrejövő szöveg nem olvasztja magába az eredeti forma, stílus és nyelvezet jelentéshordozását (vö. Balbus 1993: 521).

Az alakzatok mint új megszólalásmódok megteremtésének eszközei

Parti Nagy költői nyelve nemcsak rámutat a jelentésképzés nehézségeire, az irónia eszközeivel nem egyszerűen szakít korábbi megszólalásformák lehetőségeivel, hanem új módozatokat is teremt. A bemutatott nyelvkezelési módok, alakzatok a már elemzett *Elrepullman* című versben is megteremtették a megszólalás egy újfajta feltételrendszerét; a *Grafitnesz* című kötet nagy hazaverse, a *Szívlapát* azt mutatja meg, hogy az elidegenített nyelvi eszközök és a hagyományosan patetikus téma ellentéte hogyan teremt érvényes és hiteles költői hangot.

Parti Nagy a *Szívlapát*-ban József Attila és Ady hazaverseinek transzformált, ironikus megidézése révén nemcsak felmutatja a hazafias versek korábbi beszédmódjainak ellehetetlenülését, hanem a stílus kevertsége, az intertextualitás, a nyelvi transzformációk révén meg is teremt e verstípusnak egy újfajta megszólalási lehetőségét.

A vers alcíme *holaha zanzák*, amelyben a hasonló hangalakok játéka, a szóhatáreltolás, és a kontamináció egyaránt érvényesül, és elrejtve a *hol a haza?* kérdés ismerhető fel benne. A mottó a Luthernak tulajdonított mondást (*Itt állok, másként nem tehetek*) protézisszerű, szöveleji hozzátoldással módosítja, megfosztva azt eredeti patetikus-heroikus hangvételétől; emellett pedig a megszokott formához viszonyítva egy szócserét (*másként–mást*) is érvényesít.

Szívlapát

(holaha zanzák)

„hezitt állok, mást nem tehetek”

*Egy originál haza-ötlet
hiányzott péntek éjszaka.
Az égbolt füstös, lomha kotlett,
szállongott rím és vérszaga.
„Elementem és megyek haza”,
de hogy hová, az fel nem ötlött,
fáradt agyam a fellaza
memórián át kikönyöklött.
A Duna csak folyt és Plaza,
folyott le rajta kurd, török, lett,
múlt és jövő híg halmaza,
folyott le szerzet és öröklet,
elementem én hová haza,
s a rím kedvéért negyed öt lett.*

Már az első versszak is mutatja ennek a beszédmódnak a legtipikusabb stílussajátosságait: az igen különböző nyelvi világokból származó nyelvi elemek összjátékát, például ahogy a József Attila-idézetbe egy mai, a bevásárlóközpontok

világát idéző szó szövődik (*A Duna csak folyt és Plaza*), az immutációs intertextualitást, a merész, jelentéselbizonytalanító metaforizálást (*Az égbolt füstös, lomha kotlett*), a melléknévhez igekötőt társító protézist (*fellaza*), a mesterkelt rímkényszernek engedelmeskedő hangzórövidítést (*Plaza*), az epentézist (*folyott*), a *haza* szó poliszémiájára való rájátszást, a szöveg önmagára utalását (*s a rím kedvéért negyed öt lett*). A szöveg egésze ezekre a formai elemekre építkezve alakul, olyan nyelvi közeget teremtve, amelyben – bár a hagyományos megformálási módok ironizálódnak – maga a téma érvényesen kaphat teret.

Összegzés

Miként az elemzett szövegek mutatják, Parti Nagy Lajos egyéni stílusának megteremtésében jelentős szerepet játszanak bizonyos alakzattípusok. A szavak hangalakjának módosulásai kihatva a szintaxisra és a jelentésre is, a hasonló vagy azonos hangzásformákkal való játék, a pretextusok immutációja és detrakciója azok a formai megoldások, amelyek elsősorban jellemezhetik ezt a költői világot. Ezek a hang- és szóalakzatok hozzájárulnak a jelentés elbizonytalanításához, megkérdőjelelik a nyelvben rögzített evidenciák hitelességét. A sokszor elidegenítő szerepű eszközök kiegészülnek az ismétlés, illetve néha az ellentét és a kiazmus mondat- és gondolatalakzataival is, vagyis azokkal az alakzattípusokkal, amelyeket Robrieux szerkesztésalakzatoknak nevez (vö. Adamik 2004: 62). Ezeknek az alakzatoknak pedig az az elsődleges szerepük – a rímmel és a ritmussal együtt –, hogy zárt formai kereteket alkossanak, hogy megteremtsék a „*forma rácsát*” (*Szívlapát*).

A retorikai műveletek révén létrehívott formai megoldások az említett meghatározó funkciókon kívül hozzájárulnak a nyelv alakíthatóságának felmutatásához, ráirányíthatják a figyelmet a szöveg működésére, hozzájárulhatnak a dilettáns költői nyelv imitálásához, ironikusan mutathatnak be egyes beszédmódokat, és együttműködésük, összehangolt alkalmazásuk révén – és ez Parti Nagy stílusának valódi ereje – újszerű, hiteles költői nyelvnek adhatnak keretet. A nyelvcentrikusság Parti Nagy költészetében nem egyszerűen a kifejezhetőség problémájának tematizálódását, a nyelvhasználat reflektáltságát jelenti, hanem olyan viszonyt a nyelvvel, amelynek során a nyelv felhasználásában érvényesnek tekintett eljárás módok átalakulnak, az alakzatok alkalmazásának lehetőségei kitérülnek.

Irodalom

- Adamik Tamás 2004. Az alakzatok és a szóképek fogalmáról és osztályozásáról. In: A. Jászó Anna–Aczél Petra (szerk.): *A szónoki beszéd kidolgozása. A régi új retorika*. Trezor Kiadó. Budapest. 43–69.
- Angyalosi Gergely 2004. *Romtalanítás*. Kijarat Kiadó. Budapest.
- Ármeán Otília 2003. Paragrammatika. Parti Nagy Lajos: *Papírdal. Kalligram*. 10. 41–60.
www.ceol.com/asp/getdocument.aspx?logid=5&id=ebe132ca-ffca-11d7-aaa9-5254ab14a041
- Balbus, Stanislaw 1993. Oximoron és intertextualitás. *Helikon* 519–532.
- Bazsányi Sándor 1996. Grammantika. *Alföld* 9: 75–79.
- Benczik Vilmos 2001. *Nyelv, írás, irodalom kommunikációelméleti megközelítésben*. Budapest. Trezor Kiadó.
- Bókay Antal 1997. *Irodalomtudomány a modern és posztmodern korban*. Osiris Kiadó. Budapest.
- Bodor Béla 2006. *Alakok*. Budapest. Parnasszus Könyvek.
- Borbély Szilárd 2003. Kádáriában éltem én is! (Parti Nagy Lajos: *Grafitnesz*). *Élet és Irodalom*. június 20. 25.
- Dérczy Péter 1987. „Egy rózsacsokrot végigönt a vér”. (Parti Nagy Lajos: *Csuklógyakorlat*). *Jelenkor* 273–275.
- Gáspári László 2003. *A funkcionális alakzatelmélet vázlatja*. Piliscsaba. PPKE BTK.
- Genette, Gérard 1996. Transztextualitás. *Helikon* 1–2: 82–90.
- Kálmán C. György 2003. Miért nem szép? (Parti Nagy Lajos: *Grafitnesz*). *Jelenkor*. 997–1000.
- Keresztury Tibor 1987. Parti Nagy Lajos: *Csuklógyakorlat*. *Alföld* 5: 75–78.
- Keresztury Tibor 1991. *Féltérpszben. (Arcképek az újabb magyar irodalomból.)* Magvető Kiadó. Budapest.
- Kulcsár Szabó Ernő 1995. A nyelv mint alkotótárs. Nyelviség és esztétikai tapasztalat újabb irodalmunkban. *Alföld* 7: 59–74.
- Kulcsár Szabó Ernő 1987/1988. A különbözőség esélyei. Szempontok a posztmodern fogalmának meghatározásához. *Literatura* 137–147.
- Margócsy István 1996. „Nagyon komoly játékok”. (*Tanulmányok, kritikák*). Pesti Szalon Kiadó. Budapest.
- Minya Károly 2003. A hiperkorrekció mint stíluseszköz. Szándékos helyesírási és nyelvhelyességi hibák Parti Nagy Lajos: Sárbogárdi Jolán: *A test anyala* című giccsregényben. In: Szathmári István (szerk.): *Az alakzatok világa*. Budapest. Tinta Könyvkiadó. 134–141.
- Németh Zoltán 2006. *Parti Nagy Lajos*. Kalligram Könyvkiadó. Pozsony.
- Szabó G. Zoltán–Szörényi László 1988. *Kis magyar retorika. Bevezetés az irodalmi retorikába*. Tankönyvkiadó. Budapest.
- Szerdahelyi Zoltán 1990. Posztmodern kompozíciós jegyek mint egy lehetséges csoportosítási kísérlet összetevői. *Studia Poetica*. Szeged. 175–190.
- Thomka Beáta 1993. *Áttetsző könyvtár*. Tanulmányok, kritikák. Pécs. Jelenkor Kiadó.

A sorozat eddig megjelent füzetei:

- Gáspári László: A funkcionális alakzatelmélet néhány kérdése. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest. 2001.
- Kocsány Piroska–V. Raisz Rózsa–Porkoláb Judit–Boda I. Károly–Aczél Petra–Domonkosi Ágnes: A retorikai kérdés a nyelvhasználatban. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest. 2001.
- Szikszainé Nagy Irma: A retorikai kérdés rövid tudománytörténeti áttekintése. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest. 2001.
- Czetter Ibolya: Az ismétlés gondolatalakzatainak értelmezése Márainak a *Napló 1943–1944 és a Napló 1984–1989* című művében. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest. 2001.
- Heltainé Nagy Erzsébet: Az ismétlés és az ellentét alakzati Sinka István *Kadocsa, merre vagy?* című kisregényében. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest. 2001.
- Kabán Annamária: A sorisméltés mint szövegszervező alakzat. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest. 2002.
- Tátrai Szilárd: A történet hangsúlyozott elbeszéltsége mint a történetmondás pragmatikus alakzata (Ottlik Géza: *Iskola a határon*). Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest. 2002.
- Rozgonyiné Molnár Emma: Alakzattársulások egy szépprózai műalkotásban (Szomoró Dezső: *A párizsi regény*). Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest. 2002.
- Szathmári István: Alakzatok Márai Sándor Halotti beszéd című versében. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest. 2002.
- Czetter Ibolya: Az elhagyás alakzattípusai és értelmezésük a Márai-naplók alapján. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest. 2002.
- V. Raisz Rózsa: A közbevetés és a közbeékelés a Mikszáth-prózában. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest. 2005.
- Nagy L. János: A chiazmus gondolatalakzata és a szöveg chiazmusa. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest. 2005.
- Jenei Teréz: Babits szépprózája az alakzatok tükrében (a *Gólyakalifa* című regény vizsgálata alapján). Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest. 2005.
- Cs. Jónás Erzsébet: Alakzatvizsgálat Csehov-drámák fordításában. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest. 2005.
- Porkoláb Judit–Boda I. Károly: Alakzatok hipertextuális szövegekben. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest. 2005.
- Kocsány Piroska–Szikszainé Nagy Irma: Alakzatok. Előtanulmányok egy tervezett alakzatlexikon számára. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest. 2006.
- Kabán Annamária: Komplex alakzat és intertextualitás (Dsida Jenő: *Arany és kék szavakkal*). Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest. 2006.
- Cs. Jónás Erzsébet: Alakzatok és trópusok a műfordításban (Ratkó József Viszockij-fordításainak vizsgálata orosz eredeti szövegmellékletekkel). Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest. 2006.
- Lőrincz Julianna: Petőfi-versek és műfordításaik alakzatainak kontrasztív vizsgálata. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest. 2006.